

BOJ ZA HLAČE

Prispevek k motiviki slovenskih panjskih končnic

Boris Orel

I

Med slovenskimi panjskimi končnicami, poslikanimi z različnimi profanimi snovmi, vzbuja posebno pozornost končnice, na katerih je naslikan boj žensk za moške hlače. Ko Stanko Vurnik v svoji razpravi »Slovenske panjske končnice« obravnava v posebnem poglavju »snovnosti iz kmečkega življenja«, ugotavlja med drugim, da so ženske kot ljubiteljice moških hlač oziroma da je lov žensk za moškimi hlačami tudi zelo priljubljena tema na naših panjskih končnicah.¹ Vurnik navaja 5 panjskih končnic s takšno temo: 3 iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani, 2 pa iz zbirke tedanjega Slovenskega čebelarskega društva v Ljubljani, medtem ko se njegov kratki opis nanaša le na 4 take končnice. V uvodu poglavja o snovnostih iz kmečkega življenja pravi Vurnik, da bo opisal najprej »snovi iz življenja žensk ter one, v katerih se hudo mušno dražijo ženske«, in dalje, da »slovenski kmet smeši žensko ničemurnost... njih lov za hlačami, njihovo nagnjenje k ljubosumju itd.«²

V svoji razpravi »Naše panjske končnice« pozna tudi Avgust Bukovec končnice z motivom žensk kot ljubiteljic hlač, ko pravi, da nam mnogo končnic govori, »da so ženske že v starih časih znale ceniti moške hlače, pa naj so bile iz irhovine ali iz domačega hodnika, samo da je vanje lahko zlezel dedec in pol«, in da je »ta snovnost na končnicah prav pogosto obdelana v različnih inačicah«.³ Zatem je Bukovec na kratko opisal 3 panjske končnice s tem motivom, pri čemer pa je treba upoštevati, da govori njegov opis o dveh končnicah, ki jih najdemo že pri Vurniku. Bukovec in Vurnik sta potemtakem ugotovila skupno 6 takih panjskih končnic.

Že pred mnogimi leti me je iz določenega razloga zamikalo, da bi raziskal med drugim še dokaj nepregledano in neobdelano humoristično-satirično snov na naših panjskih končnicah, kakor je ravno boj med

¹ Etnolog III/1929, str. 170—171.

² Etnolog III/1929, str. 170.

³ Slovenski čebelar, št. 1—2/1943, str. 5 in 6.

ženskami za hlače ali ženske kot ljubiteljice moških hlač. Od vsega začetka mojega zanimanja za tovrstne panjske končnice mi je do danes uspelo v naših muzejskih in zasebnih zbirkah ugotoviti poleg 6 končnic, ki jih navajata Vurnik in Bukovec, še 15 takšnih končnic, kar daje skupaj 21 panjskih končnic z motivom boja žensk za hlače oziroma žensk kot ljubiteljic moških hlač. Res je tolikšno število razmeroma presenetljivo in več kot zadostno za obravnavo predmetne snovi, vendar ga ne smemo jemati kot dokončnega, zakaj v marsikateri neznani ali nedostopni nam zasebni zbirki panjskih končnic ali pa kje v naših čebelnjakih bi verjetno utegnili najti še kateri primerek končnic z bojem žensk za moške hlače. Koliko je bilo takih končnic v preteklem stoletju dejansko na naših čebelnih panjih, tega vsekakor ne bomo mogli nikoli ugotoviti, pač pa na podlagi zgoraj ugotovljenega števila upravičeno domnevamo, da je bilo končnic s tem motivom precej več kot samo 21, morda še enkrat toliko ali pa celo več. Že navedeno število pa nam priča, da moremo boj žensk za hlače ali ženske kot ljubiteljice moških hlač prištevati med zelo priljubljene profane motive na naših panjskih končnicah.

Doslej ugotovljene panjske končnice z motivom boja žensk za hlače oziroma žensk kot ljubiteljic moških hlač pa so naslednje:⁴

1. *Etnografski muzej v Ljubljani*, inv. št. 3064, 32,4 × 16,4 cm. Dve ženski v ljudski delovni noši iz preteklega stoletja, ena z rdečo naglavno ruto, druga brez nje, se pulita vsaka z eno roko za dolge moške hlače; v drugi roki vihti ena dva velika ključa v obročku, druga pa kuhalnico.

2. *Krajevna muzejska zbirka v Mengšu*, inv. št. 41 LS, 45,7 × 12,9 cm, dve žreli. Na levi držita dve kmečki ženski v roki dolge moške hlače. V drugi roki pa ima ena debelo palico, druga pa bržčas železno ponev ali čevljarški stol (slika je na tem mestu zelo izprana in zato nejasna). Na sredi je drevo, na desni pa čebelnjak s psom.

3. *Mestni muzej v Kranju*, inv. št. E-501, 32,7 × 13,5 cm, datirana z letnico 1823 (?). Dve kmečki ženski se prepirata za dolge moške hlače, ena ima v roki palico. — Prvotna starejša podoba boja za hlače je bila v novjšem času preslikana, tedaj je bila s črno barvo napisana tudi letnica 1823, ki je potemtakem zelo dvomljiva.⁵

4. *Etnografski muzej v Ljubljani*, iz zbirke Slovenskega čebelarskega društva, št. 101, 35,2 × 14,4 cm. Dve kmečki ženski se med drevesoma takole borita za moške hlače: vsaka ima eno nogo vtaknjeno v hlačnico, z eno roko držita za hlače, z drugo pa se lasata.⁶

⁴ Vsem, ki so mi posodili panjske končnice z motivom boja za hlače ali mi na kakršenkoli način pomagali, se na tem mestu najlepše zahvaljujem. Zlasti velja iskrena zahvala za pomoč raznim etnografom in ustanovam v inozemstvu.

⁵ To mi je potrdil prof. Mirko Šubic, vodja restavratorske delavnice pri Zavodu za spomeniško varstvo LRS.

⁶ Avgust Bukovec omenja v svojem spisu o panjskih končnicah, da ga je F. Rojina opozoril na posebno varianto tega motiva (Slov. čebelar, 1—2/1943, str. 6).

5. *Etnografski muzej v Ljubljani*, inv. št. 2351, $28 \times 13,1$ cm, datirana z letnico 1878. Tri kmečke ženske se tepejo za moške hlače. Dve med njimi se z eno roko pulita zanje, v drugi roki ima ena dvignjeno kuhalnico, druga pa vihti dva ključa, medtem ko tretja stoji z dvignjeno metlico v roki na desni ob strani, kakor da bo vsak čas posegla v boj (sl. priloga V, zgoraj — levo).⁷

6. *Etnografski muzej v Ljubljani*, inv. št. 11701, $52,2 \times 12,6$ cm, datirana z letnico 1865. Boj treh kmečkih žensk za moške hlače: dve se z eno roko trgata zanje, tretja pa stoji na desni ob strani; ena ima v roki ključ, druga kuhalnico, tretja pa metlico.

7. *Etnografski muzej v Ljubljani*, inv. št. 8828, $27,8 \times 11,6$ cm; končnica je zelo izprana, tako da je figure moč ugotoviti le po ohranjenih obrisih. Boj treh kmečkih žensk za moške hlače je povsem enak boju na zgoraj navedeni končnici št. 5, le prva ženska drži v dvignjeni desnici dva ključa namesto enega.

8. *Zasebna zbirka Lojzeta Gostiše v Ljubljani*, št. 5 L, $27,4 \times 13,2$ cm, datirana z letnico 1891. Dve kmečki ženski se borita za dolge moške hlače. Ena vihti v roki sveženj ključev, druga kuhalnico, tretja pa stoji na levi z dvignjeno metlico ob strani. Končnica sodi med variante gornjih treh končnic št. 5, 6 in 7.

9. *Etnografski muzej v Ljubljani*, inv. št. 2352, $26,9 \times 15,3$ cm. Štiri kmečke ženske v boju za irhaste hlače, obešene na kljuki. Dve ženski se trgata za hlače (ena ima v roki metlico), medtem ko ostali krajni dve ženski lasata svoji sosedi (sl. priloga V, zgoraj — desno).

10. *Čebeljak Matije Sušnika, Goričane 24 pri Medvodah*, 26×14 cm. Štiri kmečke ženske se borijo za moške hlače. Dve jih imata v rokah, tretja stoji na desni ob strani z dvignjenimi vilami na dva roglja (morda z burklami) v rokah, četrta, na levi, pa steguje obe roki proti hlačam.⁸

11. *Etnografski muzej v Ljubljani*, inv. št. 11702, $24,5 \times 13,5$ cm, datirana z letnico 1868. Dve kmečki ženski se pulita za irhaste hlače; ena grozi z dvignjeno palico v roki. Na desni pa stoji ob strani mož v sami srajci, z ozkokrajnim klobukom na glavi in z navzdol na pol razprostrtima rokama, češ glejte, zdaj se bije zame boj (sl. priloga V, spodaj — levo).

12. *Mestni muzej v Celju*, inv. št. 405, $51 \times 12,6$ cm, datirana z letnico 1885. Štiri kmečke ženske se borijo za moške hlače. Dve jih držita z obema rokama za gornji rob, ostali dve pa na vsaki strani z eno roko lasata svoji sosedi; pri tem ima ena v drugi roki dva ključa, druga pa

⁷ Stanko Vurnik navaja v svoji razpravi (*Etnolog* III/1929, str. 178) tudi navedeno panjsko končnico z inv. številko 2351, vendar na koncu odstavka pomotoma omenja štiri ženske s kuhalicami, svežnji ključev in metlami namesto treh.

⁸ Po pripovedovanju lastnika Matije Sušnika, p. d. pri Knapč. Goričane pri Medvodah, je končnico konec 19. stoletja poslikal z bojem za hlače neki Grapar iz Pungerta. (Po podatkih Gorazda Makaroviča, konservatorja EM.)

kuhalnico. Na levi sedi pod drevesom mož v sami srajci in telovniku, z levo roko si podpira glavo, z desno pa si zakriva obraz, kakor da bi jokal (sl. priloga VI, zgoraj — levo).

13. *Mestni muzej v Celju*, inv. št. 415, 31,5 × 12,6 cm. Boj med štirimi kmečkimi ženskami za moške hlače. Mož sedi v sami srajci in telovniku pod drevesom. Mnogo kasnejša kopija gornje končnice št. 12.

14. *Mestni muzej v Kranju*, inv. št. E-52, 25,2 × 12 cm, datirana z letnico 1878. Končnica je že skoraj povsem izprana. Štiri ženske v boju za moške hlače: dve ženski se z obema rokama rujeta zanje, ostali krajni dve pa z eno roko lasata svoji sosedi, v drugi roki pa imata kuhalnico. Mož sedi na levi pod drevesom.

15. *Zasebna zbirka Rudolfa Galoba v Mežici*, št. 178, 32,6 × 13 cm, datirana z letnico 1882. Boj med štirimi ženskami za moške hlače. Dve ženski držita z obema rokama za naramnice na hlačah, po eno nogo pa ima vsaka vtaknjeno v zgornji del hlač, medtem ko krajni dve ženski lasata svoji sosedi; desna nosi vrečo na hrbtu. Mož v telovniku in sami srajci ter s klobukom na glavi in s torbo, obešeno čez rame, stoji na levi ob strani in naslonjen na drevo čaka na izid boja.

16. *Sadnikarjev muzej v Kamniku*, 28 × 13,2 cm. Štiri ženske v boju za moške hlače v malo drugačni razporeditvi ko doslej. Stranski dve ženski se trgata z obema rokama za dolge moške hlače, vtem ko si notranji, malce v ozadju stoječi visoki ženski dajeta opravka z lasanjem svojih sosed. Mož je na levi v telovniku in sami srajci obrnjen v stran ter si z obema rokama zakriva obraz, kakor da bi jokal.

17. *Zasebna zbirka Marije Makarovič v Ljubljani*, 34 × 12,9 cm, datirana z letnico 1880. Dve mlajši ženski in fant v boju za hlače. Na levi zmagovito teče ženska z nazaj obrnjenim obrazom in s priborjenimi hlačami v roki, za njo hiti fant v sami srajci in telovniku, za njim pa steguje roki druga ženska (sl. priloga V, spodaj — desno).

18. *Etnografski muzej v Ljubljani*, iz zbirke Slov. čebelarskega društva, št. 161 (35), 28,8 × 15,3 cm, datirana z letnico 1868. Pod drevesom na bregu ob vodi sedi fant v sami srajci, telovniku in klobuku. Na palici ima obešene svoje hlače, ki jih kakor ribič drži nad vodo; zanje se pulijo v vodi tri dekleta (sl. priloga VI, zgoraj — desno).

19. *Sadnikarjev muzej v Kamniku*, 26,5 × 15 cm, datirana z letnico 1869. Fant-ribič sedi v sami srajci in telovniku na bregu ob vodi, v rokah drži nad vodo palico, na kateri so obešene njegove hlače. Zanje se borijo dekleta, stoječa v vodi. Dve dekleti grabita z obema rokama za hlače, tretje deklet pa lasa svojo sosedo.

20. *Etnografski muzej v Ljubljani*, iz zbirke Slov. čebelarskega društva, št. 304, 27,6 × 13,4 cm, datirana z letnico 187?. V kotlu kuhajo na ognju štiri kmečke ženske irhaste hlače, se pravi irhovo juho. Ženski na desni ob kotlu si oblizujeta prste, kakor da irhovo juho že pokušata,

ženski na levi pa stojita ob kotlu s sklonjeno glavo (sl. priloga VI, spodaj — levo).

21. *Etnografski muzej v Ljubljani*, iz zbirke Slovenskega čebelarskega društva, št. 185, 29,7 × 15 cm. Dve kmečki ženski sedita med šopkoma rož druga nasproti drugi na stolu, na sredi med njima so irhaste hlače, iz katerih kadita z dolgo cevko. Zgoraj je na končnici napisano s svinčnikom: iz hlač tobak kade (sl. priloga VI, spodaj — desno).

Če pregledamo kratke opise upodobitev na zgoraj navedenih panjskih končnicah od št. 1 do 21, poleg tega pa 8 reprodukcij njih najznačilnejših primerkov na slikovnih prilogah V in VI, je takoj razvidno, da moramo opisane končnice na splošno deliti v dve skupini. V prvi, znatno prevladujoči skupini je vsebina končnic od št. 1 do 19 boj med ženskami za moške hlače, medtem ko v drugi majhni skupini z dvema končnicama št. 20 in 21 ni nobenega boja več za hlače, pač pa ženske drugače izkazujejo ljubezen do moških hlač.

V prvi skupini razlikujemo glede na nadrobnejše ikonografske sestavine kar več tipov končnic z motivom boja za moške hlače. Prvi tip predočujejo tri variante, na katerih se borijo za moške hlače dve ali tri ali pa štiri same ženske z različnimi gospodinjskimi predmeti v roki (končnice št. 1 do 10). — V drugi tip A sodita dve varianti končnic, na katerih se v navzočnosti pasivnega moža pulijo za hlače dve ali štiri ženske (končnice št. 11 do 16), drugi tip B pa prikazuje ženo kot zmagovalko s priborjenimi hlačami, moža pa v aktivnejši vlogi kot v tipu A (končnica št. 17). Nazadnje je treba v prvi skupini ugotoviti še tretji tip z dvema končnicama št. 18 in 19, na katerih se ženske v vodi tepo za hlače: le-te drži fant-ribič na palici, kakor da bi nanje lovil ženske.

V drugi skupini opisanih panjskih končnic imamo sicer opraviti kar z dvema različnima tipoma, ki pa se nanašata samo na dve končnici. Na končnici št. 20 kot prvem tipu kuhajo štiri ženske v kotlu irhaste hlače, dve med njimi celo pokušata irhovo juho, na končnici št. 21 kot drugem tipu pa dve ženski kadita tobak iz irhastih hlač. Naj se nam navedena prizora na končnicah zdita še tako čudna in nerazumljiva ter ju skušamo tolmačiti tako ali drugače, vsekakor velja, da bi tej drugi skupini panjskih končnic, na katerih si dajejo ženske, pomirjene med seboj, takšne nenavadne opravke s hlačami, najbolje ustrezal naslov: Ženske kot svojevrstne ljubiteljice moških hlač.

II

V veliki zmoti bi bili, če bi imeli motiv boja za hlače zgolj za našo posebnost v ljudski umetnosti ali celo kot snov, ki je samostojno nastala na našem ozemlju. Boj za hlače je v Evropi že precej star motiv, saj ga že več stoletij poznajo v številnih upodobitvah razni evropski narodi. Raznovrstno slikovno in drugo gradivo iz mnogih evropskih dežel pa

nam odkriva dva bistveno različna motiva boja za hlače, in sicer: 1. boj med možem in ženo za moške hlače, in 2. boj med ženskami za moške hlače.

1. Motiv boja med možem in ženo za moške hlače je po doslej ugotovljenem gradivu starejši od boja med ženskami za to oblačilo. Izoblikoval se je v besedi, plastiki in sliki predvsem na Francoskem, kjer ga najdemo že v 12. oziroma 13. stoletju v srednjeveški satirični zgodbi v verzih: »De Sire Hain et de dame Anieuse.«⁹ Vsebina te satirične zgodbe je na kratko tale:

Gospod Hain in gospa Anieuse, mož in žena, sta se prepirala, kdo od njiju bo gospodar v hiši. Ker nihče ni popustil, je slekel mož svoje hlače, jih nesel na dvorišče in predlagal ženi, naj se z njim zanje bori s pogojem, da tisti, ki se jih polasti, postane za vedno gospodar v hiši. In res se je na dvorišču razvil hud boj med možem in ženo za hlače, pri katerem sta bila kot priči navzoča sosed Simon in njegova žena. Po uvodnih psovkah in udarcih s pestmi sta se gospod Hain in gospa Anieuse spopadla za hlače. Vsak jih je vlekel na svojo stran, tako da so se kaj kmalu raztrgale. Nato sta se borila za obe hlačnici, ki so hitro razpadle na več kosov. Potem sta se vrgla na preostali največji kos hlač, si ga trgala iz rok, pri čemer so imeli svojo besedo tudi nohti in pesti. V tem pretepu pa je padla gospa Anieuse vznak v čeber, poln vode. Gospod Hain jo je pustil v čeburu, hitel pobirat ostanke hlač in jih razprostrl pred pričama kot dokaz svoje zmage.

Satirična zgodba o boju gospoda Haina in gospe Anieuse za hlače¹⁰ je navdihovala med drugim kiparje srednjega veka, in verjetno najstarejša upodobitev boja med možem in ženo za hlače je skulptura iz 14. stoletja na korni klopi v katedrali v Rouenu. Ta boj je upodobljen tudi na dveh mizerikordijah sedeža korne klopi v cerkvi v Hoogstratenu v Belgiji.¹¹

Zatem so se te ikonografske teme lotili še drugi podobarji, najprej bakrorezci, kasneje pa lesorezci. Med najstarejše bakroreze z motivom boja med možem in ženo za hlače sodi flamska karikatura iz 15. stoletja, ki je njen avtor Israel von Meckenem.¹² Na tej podobi še čuva zmagujočo ženo zoper moža hudič v fantastični polčloveški in polkačji podobi z rogovi.

V Franciji je v 17., 18. in deloma še v 19. stoletju to snov v raznih variantah upodabljala znana podobarska delavnica v ulici St. Jacques

⁹ De Sire Hain et de dame Anieuse, par Hugues Piau, d'après Legrand d'Aussy, *Fabliaux au contes, fables et romans du XIIe et du XIIIe siècle traduits...* Paris 1829. — Za poslano izvlečke te zgodbe, kakor tudi za razne druge informacije se najpristrčneje zahvaljujem gospodu Rogerju Lecottéju, generalnemu sekretarju Federation Folklorique d'Ile-de-France, Paris.

¹⁰ Legrand d'Aussy navaja podobno zgodbo v »Nouvelle di Sacchetti«, tom 1, str. 230, toda zgodba ni končana. (Obvestilo g. R. Lecottéja, Parizo.)

¹¹ J. Adhémar, *La dispute pour la culotte (Aesculape, March 1950)*.

¹² Eduard Fuchs, *Die Frau in der Karikatur*, München 1906, str. 53, sl. 47.

v Parizu, kasneje pa so jo povzele vse francoske podobarske delavnice.¹³ Iz omenjene podobarske delavnice v Parizu je bržčas bakrorez »Presage malheureux« (Slabo kaže), ki je nastal okoli leta 1690.¹⁴ Na tej slikovnici se mož in žena prepirata za hlače. Žena lasa moža, mož ji grozi s pestjo, oba pa imata po eno nogo vtaknjeno v hlačnico.

Rezanje podob v baker je bila posebnost omenjene francoske podobarske delavnice v ulici St. Jacques v Parizu, pa je zategadelj tudi o naslednjih treh bakrorezih iz 18. in 19. stoletja mogoče domnevati, da so bili izdelani v navedeni podobarski delavnici v Parizu. Med njimi je prvi iz začetka 18. stoletja z naslovom: »Ambition de la femme pour parvenir à la Maîtrise par la Culotte« (Prizadevanje žene za pridobitev oblasti s hlačami).¹⁵ Na tem bakrorezu se borita v sobi mož in žena za hlače. Mož drži kvišku bat, žena pa preslico s kodeljo. Zadaž na sredi sta otrok in pes, za njima pa odprto ognjišče s prevrnjenim vedrom vode. Temu bakrorezu je v marsičem podoben drugi bakrorez iz leta 1810 z motivom boja za hišno oblast.¹⁶ Ta boj se bije kar v kuhinji z odprtim ognjiščem na levi strani. Oba, mož in žena, vlečeta za hlače, pri tem pa ima žena v drugi roki dvignjeno preslico s kodeljo, mož pa krajšo debelo palico. Rvanje med možem in ženo za hlače aktivno spremljajo dva otroka, pes in mačka. Poleg navedenih slikovnic je omembe vreden še tretji francoski bakrorez iz leta 1818: »La femme maîtresse de la culotte« (Žena gospodarica hlač).¹⁷ Na tej anonimni karikaturi je mož brez hlač, žena pa se jih bo vsak čas polastila. Zadaž na desni je borba za hlače v malem; zanje se borita oba otroka, sin in hči.

V 19. stoletju je v Franciji že vsestransko razvila svojo dejavnost podobarska delavnica Pellerin v Epinalu (Lorena), ki se ponaša zlasti s svojimi slikovnicami-lesorezi. Iz omenjene delavnice je kolorirani lesorez »La partage de la culotte« (Borba za hlače), ki ga je leta 1840 napravil François Georquin, znani lesorezec pri Pellerinu.¹⁸ Ta slikovnica pa je bila nedvomno izdelana po zgoraj navedenem bakrorezu iz leta 1810. Razvrstitev in vloga nastopajočih figur sta ostali v bistvu nespremenjeni, določene razlike med obema podobama so le v noši moža, žene in obeh otrok in v nekaterih predmetih v kuhinji, v kateri je ognjišče na desni strani, ne pa na levi kakor na podobi iz leta 1810 (sl. priloga VII, spodaj — desno). — To témo je v Franciji kasneje povzemalo obrtno podo-

¹³ Pismeno obvestilo Musée national des arts et traditions populaires, Paris, s posredovanjem prof. dr. Nika Kureta. Iskrena hvala!

¹⁴ Alfred Kind, Die Weiberherrschaft in der Geschichte, II. Bd., Wien-Leipzig 1930, str. 434, sl. 393.

¹⁵ Eduard Fuchs, Die Frau in der Karikatur, n. d., str. 68, sl. 60.

¹⁶ Alfred Kind, n. d., str. 435, sl. 394.

¹⁷ Alfred Kind, n. d., str. 445, sl. 403.

¹⁸ Arhiv Etnografskega muzeja v Ljubljani. Podobo mi je poslal g. Pierre-Louis Duchartre, podpredsednik Francoskega etnografskega društva, Paris, za kar se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem, prav tako pa še za razne druge informacije.

barstvo (stereotipi, litografije) do približno leta 1880, razen tega pa se ista snov pojavlja kot okras na fajanseriji, ki so ji rekli »govoreča«, brž ko je ob koncu 18. stoletja prišla v ljudsko rabo.¹⁹

V Nemčiji nahajamo to snov predvsem v starejši književnosti. Tako naj omenim pustne igre nemškega čevljarja-pesnika Hansa Sachsa (1494 do 1576), med katere sodi poleg drugih »der böse Rauch«, to je hudobna žena v hiši. V tej igri svetuje sosed možu v stiski takole:

Beut ein kampff an deinem weyb,
Du wölst dich weidlich mit jr schlagen,
Weliches söll die Bruch tragen.²⁰

Tako tudi v simplicijanskem romanu Hansa Jakoba Christoffla Grimmelshausna »Trutz Simplex oder Lebensbeschreibung der Erzbe-trügerin und Landstörtzerin Courasche« (1669) pripoveduje vagantinja v 7. poglavju, kako se pripravlja na tretji zakon, »schlägt sich mit ihrem Leutenant umb die Hosen mit Prügeln, und gewinnet solche durch ihre tapffere Resolution und Courasche«.

O slikovnem gradivu, ki se nanaša na témo boja med možem in ženo za hlače, pa bi mogli reči, da ga pri Nemcih ni najti v tolikšni meri kakor pri Francozih. Podobno bi veljalo tudi za Angleže. Med redkimi nemškimi upodobitvami te téme bodi naveden bamberški bakrorez (letak), ki je nastal okoli leta 1820, in ga pojasnjuje tale dolgi naslov: »Grosser Zank, zwischen Mann u. Frau wer von beiden die Hosen tragen u. im Haus die Ober-Herrschaft haben soll.«²¹ Poleg moža in žene, ki se borita za moške hlače, je na tem letaku upodobljenih še nekaj drugih oseb: sosed in soseda, sin in hčerka, razen tega pa zgoraj na sredi podžiga boj posebljena razprtija. Na skrajni levici ziblje mož dva otroka v zibki, na skrajni desnici pa sedi mož pri mizi, a žena mu streže. Ta dva prizora kažeta torej moža po izgubi hlač in po pridobljeni zmagi. Bakrorez je opremljen z raznim besedilom. — V Angliji sta iz konca 18. stoletja dva bakroreza, ki je njun avtor R. Newton. Prvi bakrorez z naslovom »Wearing the Breeches« (1794) (Tista, ki nosi hlače)²² prikazuje ženo kot zmagovalko v moških hlačah, razsrjenega moža pa v sami srajci, medtem ko se na drugem bakrorezu z naslovom »Who shall Wear the Breeches!!« (1798) (Kdo bo nosil hlače?)²³ mož in žena vneto pulita za hlače.

To snov so upodabljali bolj ali manj podobno tudi drugod v Evropi. Naj se omejim samo na Švedsko, kjer je iz leta 1845 znan kolorirani lesorez z naslovom: »Stor twist emellan äkta makar om husbonde-wäldet«

¹⁹ Obvestilo g. P. L. Duchatrea, Paris.

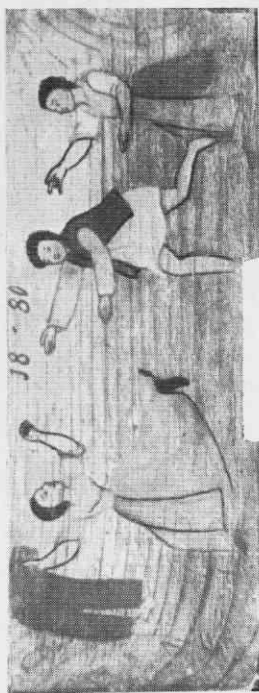
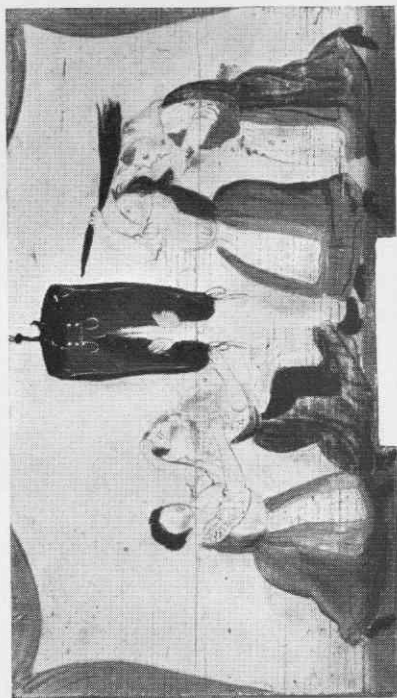
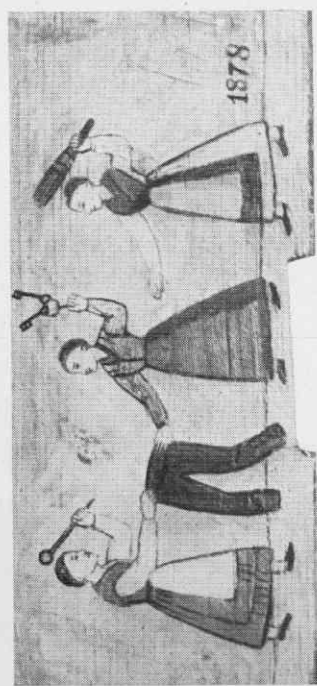
²⁰ Sporočilo g. prof. dr. Wilhelma Fraengerja, Berlin, s posredovanjem ge. prof. Gertrud Weinhold, Berlin. — Prim. še Sämtl. Fastnachtspiele (herausgegeben vom Goetze, 1880/87). — Bruch — stara nemška označba za hlače.

²¹ Alfred Kind, n. d., str. 444, sl. 402.

²² Alfred Kind, n. d., str. 437, sl. 396.

²³ Alfred Kind, n. d., str. 436, sl. 395.

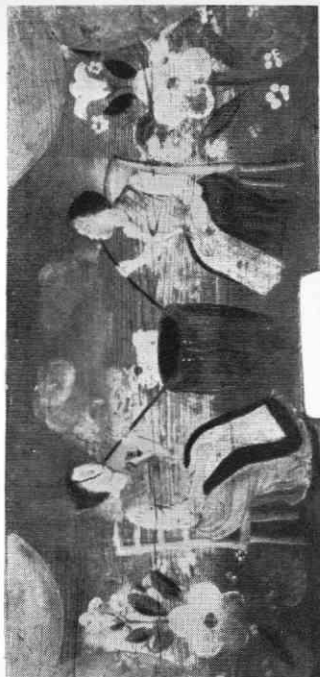
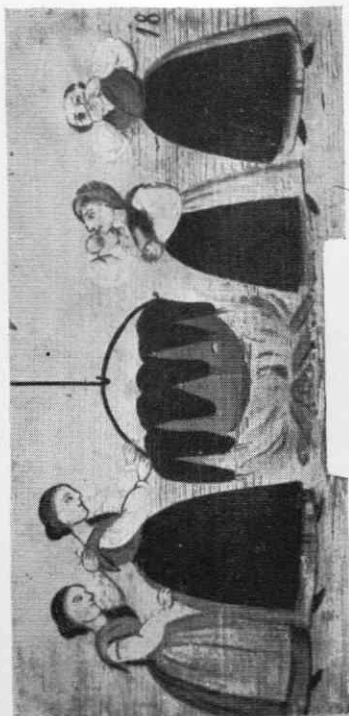

Slovenske panjske končnice z motivom boja med ženskami za hlače

Sl. 1 in 2 (zgoraj). Iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani. — Sl. 3 (spodaj levo). Iz zbirke Etnografskega muzeja. —
Sl. 4 (spodaj desno). Iz zasebne zbirke Marije Makarovič

Slovenske panjske končnice z motivom boja med ženskami za hlače in ženski kot ljubiteljic hlače
 Sl. 1 (zgoraj levo). Iz zbirke Mestnega muzeja v Celju. — Sl. 2 (zgoraj desno). Iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani.
 Sl. 5 (spodaj levo) in 4 (spodaj desno). Iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani

(Velik spor zakonske dvojice za hišno oblast).²⁴ Boj med možem in ženo za hlače spremljajo na tej podobi sin in hčerka ter sosed brez hlač in soseda v hlačah. Pod sliko pojasnjuje dogajanje besedilo v verzih. — Poučno je, da so to snov upodabljali tudi na kmečkih pohištvenih predmetih, kar nam potrjuje švedska kmečka skrinja iz Munktorpa v Västmanlandu, datirana z letnico 1835.²⁵ Na notranji strani njenega pokrova je naslikan boj med možem in ženo za hlače.

2. Povsem drugačnega značaja je boj za hlače med ženskami. Na norveški ročni skrinjici iz začetka 18. stoletja, na kateri je ljudski slikar upodobil boj sedmih žensk za moške hlače (prim. sl. prilogo VIII, spodaj), je tale napis: »Efter Spaadom skal syv Quinder Traettes om ens mans buxe« (Po prerokovanju se bo sedem žensk bojevalo za hlače enega moža).²⁶ Danska pripovedka se izraža o tem boju še jasneje, ko napoveduje, da se bliža konec sveta, če se sedem starih žensk bojuje za moške hlače.²⁷ Ena od najstarejših nemških pustnih iger se tiče tudi sedmih žensk in že Wackernagel je groteskno zastrte maske v tej igri skušal tolmačiti z zadnjim odstavkom 3. poglavja v knjigi prerokā Izaije (Sveto pismo stare zaveze), za njim pa je malo kasneje A. Warburg v svojem delu »Austausch künstlerischer Kultur zwischen Norden und Süden im 15. Jahrhundert« zapisal, da je navedeno svetopisemsko mesto osnova prerokovanju o sedmih ženskah, zapisanem na norveški skrinjici iz začetka 18. stoletja.²⁸ V zadnjem odstavku 3. poglavja v knjigi preroka Izaije je namreč govor o prevzetnih in pregrešnih sionskih ženah iz Jeruzalema, ki jim je bilo pomanjkanje moških za kazen takole napovedano: »Da bo tedaj sedem žen zgrabilo enega moža in dejalo: Same se hočemo hraniti in oblačiti, pusti nas samo imenovati se po tvojem imenu, da nam bo odvzeta naša sramota.«²⁹

Svojo sodbo o norveškem prerokovanju o sedmih ženskah pa izraža A. Warburg, ko pravzaprav obravnava dve najstarejši podobi boja med ženskami za moške hlače. To sta dva bakroreza iz druge polovice 15. sto-

²⁴ Fotografijo lesoreza, shranjenega v Nordijskem muzeju v Stockholmu, mi je poslal g. dr. Gösta Berg, generalni ravnatelj Nordijskega muzeja v Stockholmu, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

²⁵ Fotografijo slike na pokrovu skrinje mi je poslal g. dr. Gösta Berg, Stockholm. Skrinja je v zasebni lasti.

²⁶ A. Warburg, *Gesammelte Schriften*, Bd. I, 1932, Tafel XXV, sl. 45 in str. 180.

²⁷ Sporočilo g. prof. dr. Ericha Seemanna, Freiburg i. Br., za kar se mu prav lepo zahvaljujem.

²⁸ A. Warburg, n. d., str. 180. Stara nemška pustna igra o sedmih ženskah je verjetno istovetna s srednjeveško dolnjereško igro, v kateri se sedem žensk bojuje za moža. Igra s podobno vsebino (*Comœdia Eunuchus aus dem Terentio*) je bila o pustu leta 1518 uprizorjena v mestu Zwickau v Nemčiji (*Kleinere Schriften zur erzählenden Dichtung des Mittelalters von R. Köhler*, hrsgb. von Joh. Bolte, II. Bd., Berlin 1900, str. 476/7).

²⁹ A. Warburg, n. d., str. 180. Prim. še Sveto pismo stare in nove zaveze, Ljubljana 1925, str. 588.

letja. Prvega je napravil florentinski mojster Baccio Baldini pred letom 1464,³⁰ avtor drugega bakroreza pa je nemški mojster »mit Bandrollen« (sl. priloga VII, zgoraj — levo).³¹ Značilno je, da se na obeh podobah bori za moške hlače kar dvanajst žensk. Dejansko pa je na florentinskem bakrorezu prikazan boj samo med štirimi oziroma petimi ženskimi figurami, zakaj večina žensk steguje roke proti lovorjevemu vencu, ki ga držita dva putta, na katerem vise na trakovih moške hlače in na sredi katerega plava s puščico prestreljeno srce. V ozadju na levi stoji smrt s koso, na desni pa burkež s flavto. Na nemškem bakrorezu je neznan mojster izrazil več boja za hlače, ki jih zadaj na sredi drže kvišku tri ženske. V ozadju na desni strani opazuje boj burkež, ki ima menda dude v rokah.

Res je boj žensk za hlače prikazan na florentinskem bakrorezu v precej blažji obliki: ženske na njem bolj obožujejo in časte hlače, kakor pa se zanje tepejo, ali navzlic temu so podobnosti med obema bakrorezoma precejšnje. Vendar po mnenju Warburga nemški mojster ni posnemal florentinskega, marveč obedve podobi izhajata od nekega starejšega izgubljenega nordijskega vzorca. Za to bi govorila že čista formalna okolnost, pripominja dalje Warburg, da je ominozne hlače na florentinskem bakrorezu brez oslona na nordijsko verzijo komaj spoznati.³² Ne glede na to, da Warburg ob poslikani norveški skrinjici, datirani z letnico 1702, torej ob približno dve in pol stoletji mlajšem predmetu, dokončno ugotavlja, da je izvirna pristnost motiva boja žensk za hlače doma v nordijskem svetu, je vsekakor zelo verjetno, da so ta motiv pričeli prej upodabljati na severu kakor na jugu. Nobenega dvoma pa ni o tem, kakor bomo pozneje videli, da je ta snov mnogo bolj ko drugod posebnost dežel na severu in severozahodu. Pri tem končno tudi ne smemo prezreti dejstva, da se na obeh najstarejših doslej znanih podobah iz 15. stoletja bori za moške hlače dvanajst žensk, ne pa sedem, kakor na poslikani norveški skrinjici iz začetka 18. stoletja. Spričo tega bi bila upravičena domneva, da ima motiv boja med ženskami za hlače verjetno drugo osnovo, navedeno svetopisemsko mesto pa da je kdaj kasneje vplivalo na ta motiv, med drugim na redukcijo in ustalitev števila bojevnic na sedem, dalje na razlago motiva in v tej zvezi na sestavo naslova v ljudsko-umetnostnih verzijah.

Zdaj pa pogledjmo, kako je z upodabljanjem tega motiva v naslednjih stoletjih! Iz 16. stoletja moremo navesti več upodobitev boja med ženskami za hlače. Lesorez S. Boussyja (1560),³³ menda francoski, je poučen

³⁰ A. Warburg, n. d., Tafel XXVI, sl. 47.

³¹ A. Warburg, n. d., Tafel XXVI, sl. 46. Prim. še Eduard Fuchs, *Die Frau in der Karikatur*, n. d., str. 54, sl. 48.

³² A. Warburg, n. d., str. 180.

³³ Fotografijo lesoreza mi je poslal The Warburg Institut, London. Lesorez je bil objavljen v reviji *Aesculape*, March 1950. Za poslane fotografije, kakor tudi za razne podatke se imenovanemu inštitutu, zlasti njegovemu kuratorju L. D. Ettlingerju, najlepše zahvaljujem.

predvsem zategadelj, ker se na njem tudi še nadalje dvanajst žensk bori za moške hlače, pravzaprav za hlačne nogavice, ki jih dve ali tri ženske drže kvišku, nekatere pa proti njim stegujejo roke. V tem pogledu ohranja Boussyjev lesorez kontinuiteto z bakrorezoma iz druge polovice 15. stoletja. Drugače pa se je na francoskem lesorezu razvnel hujši boj med ženskami. V gneči so redke blizu hlač ali pri njih, in ena, ki ne more do njih, je v svoji vnemi tako iznajdljiva, da skuša hlačne nogavice potegniti k sebi s kljukasto palico. Ena ženska je padla na tla in si zdaj prizadeva, da bi vstala, vtem ko so se nekatere lotile lasanja. Ob strani na desni strani stoječa figura fantiča menda ni važna.

Iz istega leta, to je 1560, je nemški bakrorez Franz Bruna.³⁴ Na njem pa se tepe za moške hlače, dejansko za hlačne nogavice in vrhnje kratke hlače, že sedem žensk. Med njimi ena leže na tleh vleče za hlačne nogavice, druge pa se bore s škarjami za striženje ovac, s šlapo (čevljem za natikanje), s preslico z veliko kodeljo itd. V ozadju na desni je samo na pol videti moža, opazujočega boj. — Poleg F. Bruna bodi iz tistega stoletja omenjen še Nemeč Jost Amman (1539—91), ki je v risbi upodobil boj sedmih žensk za hlače.³⁵

V 16. stoletje sodi tudi baročni bakrorez Flamca Martina de Vosa (1532—1603),³⁶ ki pa je zanj značilno, da prikazuje boj za hlače med šestimi ženskami, kajti figura v klobuku in z dvignjeno desno roko je bržčas mož, za čigar hlače se ženske bojujejo. Tri ženske drže za vrhnje kratke hlače, dve pa vlečeta hlačne nogavice vsaksebi, sicer se pa boj plete med posameznimi pari žensk. Skozi vrata na levi odhaja verjetno sedma ženska z burkeževo kapo na glavi (prim. sl. prilogo VII, zgoraj — desno). Bakrorez je zgoraj opremljen z napisom: VE TIBI SI CONSVETA COLIS NVNC TECTA PRIAPE (Gorje tebi, Priap, če bivaš sedaj v svojem običajnem domovanju), spodaj pa z dvema kiticama pesmi.

V 17. stoletju je ta motiv še nadalje pogostna baročna téma. Iz tega obdobja je zlasti znan holandski satirični letak Cornelisa Visscherja.³⁷ Sedem imenitnih gosposkih žensk, med njimi dve že precej priletni, se bojuje za moške hlače, ki njih lastnik stoji z dvignjeno roko daleč na desni v ozadju. Pod bakrorezom je šest kitic pesmi, ki med drugim pojasnjuje, da je med ženskami na sliki velika zavist in zaradi tega velik prepir, na koncu pa opozarja device, ki gledajo to sliko boja za hlače, naj ne tratijo časa in naj se dobro potrudijo, da se jim ne pripeti enako kakor na sliki bojujočim se ženskam. »Če kdo svojo priliko zamudi, naj

³⁴ Eduard Fuchs, *Illustrierte Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart (Renaissance)*, München 1909, str. 217, sl. 191.

³⁵ A. Pigler, *Barockthemen*, Bd. II, Budapest 1956, str. 558. — Za opozorilo iskrena hvala univ. prof. dr. Stanetu Mikužu!

³⁶ Fotografijo bakroreza mi je poslal The Warburg Institut, London. Bakrorez je bil objavljen v reviji *Aesculape*, March 1950, Paris.

³⁷ Eduard Fuchs, *Illustr. Sittengeschichte*, n. d., med str. 320 in 321.

ne misli, da je več ne dobi.« — V 17. stoletju so na Holandskem še tile upodabljali boj žensk za hlače: Jan Israel de Bry, Christoph Jacobsz, Leendert Cornelisz in Hieronymus Janssens.³⁸

Nemški letak Paulusa Fürsta iz 17. stoletja³⁹ prikazuje sedem žensk, ki v boju za moške hlače uporabljajo vsakovrstne predmete: sveženj ključev, vile na dva roglja, šlapo in likalnik. V ospredju na sredi sedi na tleh z dvignjeno nogo ženska, druga pa se je bo vsak hip lotila. Na levi sedi na stolu mož s kupo v roki. Pod sliko je pesem s 14 verzi. Le-ti med drugim takole pojasnjujejo boj sedmih žensk v posebnih deželnih nošah:

Ein jede will sein Herr und schauen an das Glück
daß sie mag sein die Braut...

Na nemški karikaturi v bakrorezu »Curieuser Weiber Krieg«,⁴⁰ prav tako iz 17. stoletja, je upodobljena na prostem običajna skupina sedmih žensk v boju za moške hlače, ki njih lastnik stoji z dvignjeno roko na levi v ozadju. Ena ženska vihti v roki sveženj ključev, druga pa šlapo. Pod bakrorezom je pesem o slabih ženskah, ki imajo meč samo v ustih, ne pa v pesteh, in ki se trgajo za hlače kakor psi za kost. Med drugim pravi:

wann sieben Weiber sich um ein paar hoßen schlagen
so schlügen 100 sich gewiß um einen Mann.

Na naslednjem anonimnem nemškem bakrorezu iz 17. stoletja⁴¹ se sedem žensk bojuje za moške hlače na prostem pred hišo (sl. priloga VII, spodaj — levo). Hlače v rokah štirih žensk plapolajo nad njimi; ena od njih vihti v roki sveženj ključev, druga pa šlapo. Od ostalih treh bojevnic lasa ena svojo prednjo sosedo, drugi dve pa sta se spopadli spredaj na tleh. Skozi okno na desni gleda burkež in s prstom kaže na boj. Pod okno je bakrorezec napisal tole pesem:

Ihr venus knaben all
haltet euch wert vnd klug
dan Siben weiber ietz
sich rauffen vmb ein brug.

Nekaj posebnega je nemški letak iz 17. stoletja z dolgim naslovom: »Beschreibung vnd Figur der zukünfftigen bösen vnd Mannthewren Zeit: Nemlich / daß sich Sieben Weiber vmb ein par Mannhosen schlagen werden.«⁴² Na tem letaku-bakrorezu se na prostem, na planem pustem

³⁸ A. Pigler, n. d., str. 558.

³⁹ Eduard Fuchs, *Illustr. Sittengeschichte*, n. d., str. 519, sl. 275.

⁴⁰ Eduard Fuchs, *Die Frau in der Karikatur*, n. d., str. 71, sl. 62.

⁴¹ Eduard Fuchs, *Illustr. Sittengeschichte*, n. d., str. 218, sl. 192.

⁴² Eduard Fuchs, *Illustr. Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart (Renaissance)*, *Ergänzungsband*, München 1909, str. 91, sl. 85. V Nemčiji je v 17. stoletju ta motiv upodobil med drugim Jasper Isac (okoli 1620).

svetu bori za dvojce moških hlač devet žensk v dveh skupinah po štiri in pet žensk. Predmeti, ki se z njimi ženske obdelujejo, so nam večidel že znani: preslica s kodeljo, sveženj ključev, šlapa; nova predmeta pa sta lopuča in nazadnje, če se ne motim, nož, ki zelo preseneča. Na desni sta burkež in odhajajoči mož. Daleč v ozadju na planem je več posameznih parov bojujočih se žensk, poleg njih pa leže nagi moški, kakor da bi bili mrtvi. Pod podobo je dvanajst kitic pesmi s štirivrstičnimi verzi. V deveti kitici pravi ena izmed bojujočih se žensk tole:

Ich gleub ihr Weiber all seydt toll /
Gefalln euch nun die Hosn so wohl?
Last mir doch nur ein Stück darvon /
Da ich eins Manns bey dencken kan.

Nazadnje preostajata iz 17. stoletja še dve oljnati sliki z bojem žensk za hlače, ki mi je njihovi fotografiji poslal Warburgov inštitut v Londonu in so o njih znani le tile podatki: 1. A. v. d. Venne, Pommersfelden; 2. Tanssens (prodana v Christieju 9. junija 1949). Na obeh navedenih oljnatih slikah se bori na prostem oziroma v sobi za moške hlače sedem žensk v bližnji oziroma daljni navzočnosti moža brez hlač. Razvrstitev ženskih figur v boju se na obeh slikah bolj ali manj razlikuje od doslej znanih, vendar je ena ženska kot običajno zmerom na tleh in tudi predmetov v rokah bojevnice ni nobenih takšnih, ki bi jih ne poznali že s prejšnjih upodobitev.

V 18. stoletju⁴³ postajajo slikovnice vse bolj in bolj stvar preprostega ljudstva, pa zategadelj ni prav nič presenetljivo, če ravno v tem razdobju začenja motiv boja med ženskami za hlače prehajati v ljudsko umetnost, toda ne samo na slikovnice ljudsko-umetnostnega značaja, temveč tudi na ljudske uporabne predmete. Norveško poslikano skrinjico iz leta 1702 (sl. priloga VIII, spodaj)⁴⁴ smo že omenili v začetku obravnavanja tovrstnega motiva. Na tej skrinjici se bori za moške hlače sedem žensk. Hlače, pravzaprav njihovi trije deli, so v rokah dveh oziroma treh žensk, vtem ko so druge večidel razvrščene na desni druga poleg druge. Med njimi ni sledu o takšnih medsebojnih obračunavanjih kakor na upodobitvah, ki smo jih imeli priliko doslej spoznati. — Poleg poslikane norveške skrinjice naj navedem dalje danski kolorirani lesorez iz 18. stoletja »Der Buren-Krieg«, opremljen spodaj s pesmijo v treh kiticah.⁴⁵ Na tej ljudski slikovnici se sedem kmečkih žensk trga na prostem za moške hlače na doslej znani način (sl. priloga VIII, zgoraj). Ena ženska leži na tleh ter z eno roko grabi za hlače pri žepu, druga drži v roki metlico in hkrati lasa svojo sosedo, tretja ima v roki neko široko rezilo, četrta vihti v roki

⁴³ Običajnih upodobitev tega motiva v 18. stoletju seveda ne manjka. Tako je med drugim treba navesti Nemca Januariusa Zicka ter Angleža Johna Smitha in R. Newtona, ki so upodobili ta motiv (A. Pigler, n. d., str. 558).

⁴⁴ A. Warburg, n. d., Tafel XXV, sl. 45.

⁴⁵ Fotografijo lesoreza mi je poslal The Warburg Institute, London.

ključe itd., mož pa v dolgi suknji in sami srajci stoji na desni v ozadju. Če primerjamo dansko slikovnico in sliko na norveški skrinjici z upodobitvami iz prejšnjih stoletij, moremo ugotoviti razne njune posebnosti v ljudsko-umetnostnem pogledu.

V 19. stoletju najdemo boj med ženskami za hlače upodobljen še na raznih drugih uporabnih predmetih. Tako je ta boj izrezljan na modelu za medenjake iz Zgornje Štajerske (prim. njegov mavčni odlitek na sl. prilogi VIII, na sredi — levo)⁴⁶ in na štajerski pipi, vrezan pa na zunanji strani koščene žlice iz Schladminga z rekom: »Jezt gib es wohl karjoße Zeiten, das zwei Menschen um ein Hooße streiten« (sl. priloga VIII, na sredi — desno).⁴⁷ Na vseh teh predmetih je prikazan boj za moške hlače samo med dvema ženskama. Dalje je treba navesti poslikano kmečko stensko preprogo iz Flode v Dalarni na Švedskem.⁴⁸ Na tej preprogi vidimo v boju za moške hlače pet žensk, mož, ki je hlače izgubil, pa mora pobegniti.

Slikovnic ne manjka v tem času tudi v Rusiji, kjer jih je objavil in opisal v svojem velikem delu D. Rovinskij.⁴⁹ Na teh ruskih ljudskih »kartinkah« je našel svoje mesto med drugim tudi motiv boja za moške hlače. Zadevna slikovnica (lesorez) prikazuje šest žensk v dveh skupinah po tri drugo poleg druge.⁵⁰ Srednji dve ženski držita v roki okvirjen naslov slikovnice »Register dam in prelepih deklet«, spodaj pa vise na okviru miniaturne moške hlače kot nekakšen okrasni sestavni del tega okvira z naslovom. Pod podobo je obširno besedilo, ki našteva dobre in slabe lastnosti nič manj kot 49 žensk z različnimi imeni.

Od običajnih upodobitev tega motiva, ki v 19. stoletju v določenih pogledih vzdržujejo zvezo z bakrorezi oziroma lesorezi iz prejšnjih stoletij, je omeniti n. pr. litografijo iz Dresdena »Böse Sieben« (1845).⁵¹ Na tej litografiji se bori za moške hlače sedem žensk; ena med njimi se jih ležeča na tleh skuša polastiti z obema rokama. Predmeti v rokah bojujočih se žensk pa so tile: šlapa, ključi, žvrklja in menda meter. Mož odhaja brez hlač po stopnicah na desni v ozadju.

3. Tako bi bili pri kraju s kratkim kronološkim pregledom upodabljanja dveh različnih motivov boja za moške hlače: a) med možem in ženo in b) med samimi ženskami. Ta pregled pa nikakor ni popoln, kajti podob s tem ali onim motivom je verjetno veliko več, nego sem jih tu navedel. Vendar dvomim, če bi nas ti nenavedeni oziroma neznani pri-

⁴⁶ Mavčni odlitek modela mi je poslal g. dr. Adolf Mais, Wien, za kar mu izražam svojo prisrčno zahvalo.

⁴⁷ Pipa in koščena žlica sta shranjeni v zbirkah Steier. Volkskundemuseum, Graz. Za podatke o teh predmetih velja moja iskrena zahvala g. prof. dr. Leopoldu Kretzenbacherju, ravnatelju omenjenega muzeja.

⁴⁸ Pismo sporočilo g. dr. Gösta Berga, gen. ravnatelja Nordijskega muzeja v Stockholmu.

⁴⁹ Prim. N. Kuret, Babji mlin, Slov. etnograf VIII, str. 175, op. 22.

⁵⁰ Odtis slikovnice mi je poslal g. prof. dr. Wilhelm Fraenger, Berlin, s posredovanjem ge. prof. Gertrud Weinhold, Berlin.

⁵¹ Alfred Kind, n. d., str. 447, sl. 405.

merki seznanili s katerimi bistveno novimi momenti v vsebinskem pogledu.

Med upodobitvami boja za hlače med možem in ženo razlikujemo več tipov, in sicer: 1. mož in žena se borita za hlače v prisotnosti hudiča kot podpihivalca tega boja; 2. mož in žena se bojujeta za hlače v navzočnosti sina in hčerke, pa tudi soseda in sosede, v čemer se kažejo vplivi francoske satirične zgodbe iz srednjega veka; 3. mož in žena sama v borbi za hlače; 4. žena kot zmagovalka v posesti hlač.

Podobe boja med samimi ženskami za moške hlače bi prav tako mogli deliti v več tipov z različnimi variantami, med katerimi pa ni kakih bistveno velikih razlik. Tako moremo uvrstiti v prvi tip s tremi variantami boj med dvanajstimi ženskami za hlače v navzočnosti smrti, burkeža ali samo fantiča. Drugi tip je še najbolj splošnega značaja in tja bi sodil boj med sedmimi ženskami za hlače; boju je poredko navzoč burkež, a zelo pogosto v ozadju mož brez hlač. Tretji tip se nanaša na eno samo izjemno podobo, na kateri se bojuje za dvoje hlač devet žensk v dveh skupinah, navzoča sta burkež in kmet, v ozadju pa je več posameznih ženskih parov v boju za hlače. Četrty tip se tiče ljudsko-umetnostne verzije, kjer se borita za hlače največkrat samo dve ženski, izjemoma pa tudi pet, šest ali sedem žensk. Danska varianta tega tipa s sedmimi ženskami in moškim v ozadju je seveda istovetna z drugim tipom.

Če izvzamemo izrazite ljudsko-umetniške slikovnice in ljudske uporabne predmete, se na vseh navedenih podobah bojujejo za moške hlače večidel gosposke ženske, sprva fevdalke, kaj kmalu za njimi pa meščanke. Večina žensk je mlajših, na nekaterih podobah pa je videti med njimi tudi starejše in celo zelo stare ženske. Ponekod je v manjši meri zastopan preprostejši ženski svet.

Od obeh motivov boja za moške hlače je še najbolj jasen in razločljiv boj med možem in ženo za hlače. Za kaj gre v tem boju, nam zelo dobro pojasnjuje francoska srednjeveška satirična zgodba o gospodu Hainu in gospé Anieuse. Mož in žena se v znamenju boja za moške hlače déjansko bojujeta za oblast v zakonu, v družini. Iz življenja so nam dobro znane različne označbe o ženah, ki imajo prvo besedo v hiši, kakor na priliko: žena rada nosi hlače ipd. Med Nemci je razširjena prislovična rečenica:

Weiber lieben Komandieren,
Haben an die Hosen gern.⁵²

vtem ko slovenska ljudska pesem takole svari pred ženami:

Ne dajte ženam, da bi hlače nosile,
da bi proti nam oblast zadobile.⁵³

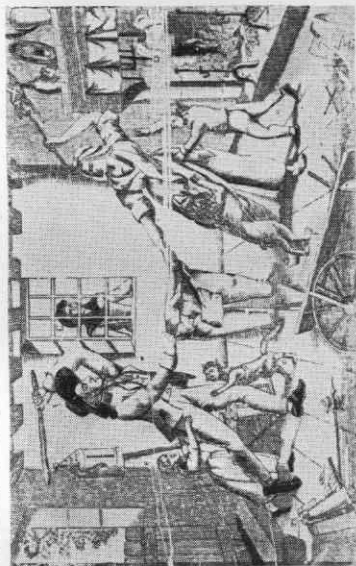
⁵² Pismeno sporočilo ge. prof. Gertrud Weinhold, Berlin.

⁵³ Iz nepopolne ljudske pesmi »Pesem od hlač«, ki jo je zložil Andrej Kančnik (?), organist, Dobropolje na Dolenjskem. Povedal pok. Franc Kramar, Strahomer 33 pri Igu.

Vsekakor bi bilo površno in enostransko, če bi razmerje med možem in ženo v zakonu, zlasti pa vprašanje premoči žene ali moža v družini, presojali samo po močnejšem, krepkejšem, odločnejšem oziroma po slabotnejšem, mehkejšem značaju enega ali drugega spola, da bi torej, kolikor je po značaju mož slabotnejši, žena pa močnejša in odločnejša, imela žena prvo besedo v zakonu in bi ona nosila hlače, in nasprotno, da bi, če je mož močnejši, imela žena bolj ali manj podrejeno vlogo v družini. Pri motivu boja med možem in ženo za moške hlače, za oblast v družini, je treba predvsem upoštevati razmerje med možem in ženo, ki je nanj v preteklih stoletjih še močno vplivala rimskopravna patriarhalna ureditev zakona, po kateri je mož označen za neomejenega poglavarja družine. O ekonomski enakopravnosti med zakoncema v meščanski kapitalistični družbi vemo na priliko, da je bila ta enakopravnost bolj ali manj formalnega značaja in je bila žena dostikrat ekonomsko in politično brezpravna ter povsem podrejena možu, poleg tega pa se ta njena brezpravnost povezuje običajno tudi z njeno družbeno neenakopravnostjo in manjvrednostjo v meščanski družbi.⁵⁴ In prav zaradi takšnega brezpravnega položaja žene v zakonu je v preteklosti pogostokrat nastala hišna vojna med možem in ženo, v kateri je velikokrat zmagala žena v nasprotju z javnim zakonom oziroma pravilom o možu kot neomejenem poglavarju in gospodarju v družini. To stran družbenega življenja pa si je družbena satira po svoje privoščila in jo prikazala v podobi boja med možem in ženo za moške hlače, ki naj bi potemtakem bile nekakšno znamenje družinskega moškega gospostva. Kdor se jih v boju polasti, postane gospodar v hiši. V socialistični družbeni ureditvi sta mož in žena v vseh pogledih povsem enakopravna, pa zategadelj v takšni ureditvi ne more biti več nobene osnove za tako satirično témo, kakor je ravno boj med možem in ženo za moške hlače.

Z drugačnim pomenom imamo opraviti pri drugem motivu, pri boju med ženskami za moške hlače. Morda bi kdo površno menil, da se ženske tudi v tem boju potegujejo za oblast v zakonu, pa čeprav se med seboj bojujejo za moške hlače. Toda ravno spričo boja za hlače med samimi ženskami moramo ta motiv drugače ocenjati, se pravi, drugje iskati njegov pomen. Ne glede na vprašanje, ali je svetopisemsko mesto o pregrešnih sedmih ženah osnova tega motiva ali ne, je vsekakor imelo pri njegovem upodabljanju skozi več stoletji tudi življenje samo svojo veliko odločilno besedo. Medtem ko boj med možem in ženo za moške hlače pomeni boj za oblast v družini, ali še določeneje povedano, boj žene za enakopraven položaj v zakonu, pa motiv boja med samimi ženskami za hlače meri na neporočene ženske, ki se šele poganjajo za zakon z možem. Ta motiv pravzaprav zasmehuje norenje za poroko godnih žensk za moškimi in njihovo veliko čutno hrepenenje po zakonskem stanu. Morda je to zasmehovanje vsaj v starejših časih veljalo ne toliko prizadevanju žensk za zakon, kolikor njihovi sli po spolnem življenju. Boj med žen-

⁵⁴ Prim. Jože Goričar, Sociologija, Ljubljana 1959, str. 179 in 180.

Tuje upodobitve boja za hlače

Sl. 1 (zgoraj levo). Bakrorez nemškega mojstra »mit Bandrollen« iz 15. stoletja. — Sl. 2 (zgoraj desno). Flamski bakrorez Martina de Vosa iz 16. stoletja. — Sl. 5 (spodaj levo). Anonimni nemški bakrorez iz 17. stoletja. — Sl. 4 (spodaj desno). Francoski lesorez Fr. Georgina (1840) iz podobarske delavnice Pellerin v Epinalu

Motiv boja za hlače med ženskami v tuji ljudski umetnosti

Sl. 1 (zgoraj). Danski lesorez iz 18. stoletja. — Sl. 2 (sredi levo). Mavčni odlitek modela za medenjaka iz Zgornje Stajerske v Avstriji (19. stoletje). — Sl. 3 (sredi desno). Zunanja stran koščene žlice iz Schladminga v Avstriji. Sl. 4 (spodaj). Norveška ročna skrinjica iz l. 1702

skami za moža je torej v tem motivu predstavljen v prisposodbi nekega boja žensk za moške hlače kot znamenje moža. Tista, ki osvoji hlače, si z njimi pridobi tudi moža.

Na mnogih podobah s tem motivom je v ozadju navzoč mož brez hlač, ki običajno dviga v razburjenosti roko ali pa odhaja s prizorišča, kar naj bi pomenilo, da se je zgrozil nad bojem tolikšnega števila žensk za njegove hlače, se pravi zanj, zlasti pa nad tem, da se njegova usoda odloča na tako nenavaden način. Na nemškem letaku iz 17. stoletja, kjer se bori za dvoje hlač devet žensk v dveh skupinah, pravi kmet (mož):

O grosse Noth geht all hieran /
 Hie schlag'n sie sich vmb Hosn vnd Mann
 In gross Gefahr ist mein Person /
 Narren die bleibn / ich lauff davon.

Burkež pa na tej podobi takole opravičuje svojo navzočnost:

Ihr Weiber schlagt euch nicht so sehr /
 Hier sind auch Hosn / vnd sonst was mehr.
 Ich will bey euch stehn als ein Han /
 Der Bawer reist aus von dem Plan.⁵⁵

Če si burkež na tem letaku s takšno zbadljivo besedo privoščiči ženske in hkrati s svojim penisom hudobno namiguje na enega od smotrov boja za moške hlače, potem pomeni smrt s svojo navzočnostjo premisleka vredno opozorilo, morebiti v tem smislu, da je v boju za hlače misliti ne samo na moža, na zakon in s tem na življenje, temveč tudi na smrt in v zvezi z njo na minljivost vsega posvetnega. Prav v 15. stoletju se je zelo razširilo upodabljanje smrti v podobi okostnjaka s koso in zato ni nič čudnega, če njeno podobo z določenim pomenom najdemo na florentinskem bakrorezu iz druge polovice 15. stoletja, pri čemer pa je poučno, da na vseh drugih podobah, ki sem jih navedel, smrt zaman iščemo.

Seveda je posebno vprašanje, kdaj neki je tekmovalni boj med ženskami za moške hlače, z drugimi besedami za moža, bil v preteklih dobah izredno aktualen. Morda bi bilo mogoče zagovarjati nujnost tega boja v prehodnem obdobju od fevdalizma h kapitalističnemu gospodarsko-družbenemu redu, recimo v renesansi, ko je bilo veliko pomanjkanje moških in je družbena morala omogočala ženi preskrbljenost ter naravno in trajno utešitev njenih čutov edinole znotraj zakona.⁵⁶ V preteklosti je bilo ženskih poklicev še bore malo, zaradi česar se je žena v gospodarskem pogledu težko osamosvojila in je bila mnogo bolj navezana na zakon z moškim, kakor pa na priliko v današnjem času, ko je zanj položaj v raznih pogledih dokaj drugačen. Boj med ženskami za moške

⁵⁵ Eduard Fuchs, *Illustr. Sittengeschichte, Ergänzungsband*, München 1909, str. 91, sl. 85.

⁵⁶ Prim. Ed. Fuchs, *Illustr. Sittengeschichte (Renaissance)*, München 1909, str. 270/1.

hlače moremo torej šteti za eno najstarejših, zelo priljubljenih družbenih satir z določeno tendenco, mimo tega pa tudi za dokument o posebnih stiskah neporočenega ženskega sveta v preteklih fevdalnih in meščanskih družbenih razmerah. Prva primerka tega dokumenta sta v drugi polovici 15. stoletja izšla v bakrotisku, eni najstarejših grafičnih umetnosti, ki njeni začetki približno sovpadajo z začetki tiskarstva ter niso mnogo oddaljeni od časa, ko je meščanstvo prevzelo oblast v gospodarskem in kulturnem pogledu.

III

Če je govor o razširjenosti obravnavane snovi v tej ali oni obliki na slovenskem ozemlju, potem je treba najprej ugotoviti, da na naših panjskih končnicah sploh ne najdemo motiva boja med možem in ženo za hlače upodobljenega, prav tako pa tudi drugje ni bilo mogoče pri nas doslej zaslediti upodobitev tega motiva. Pač pa pozna to snov v raznih variantah naša ljudska pesem. V mislih imam predvsem ljudsko pesem »Boj za hlače«, zapisano v Podlipovicah pri Izlakah in objavljeno v IV. zvezku Štrekeljeve zbirke »Slovenske narodne pesmi«. ⁵⁷ V tej pesmi je boj med možem in ženo za hlače tako svojevrstno prikazan, da ni mogoče reči, da bi nanj vplivale katerekoli tuje upodobitve te snovi, ki sem jih navedel v prejšnjem poglavju. To si ni težko pojasniti, če pomislimo, da je bilo upodabljanje tega motiva predvsem francoska posebnost, ki ni dosegla našega ozemlja. O moških hlačah in ženskah, ki bi jih rade nosile, in tako dobile oblast nad možem, pa se jih je treba zato varovati ali svariti pred njimi, je verjetno razširjenih med našim ljudstvom, zlasti na Dolenjskem, še precej pesmi, ki pa niso zapisane oziroma objavljene. Ena takih pesmi bi bila na primer »Pesem od hlač«, ki mi jo je v zelo fragmentarni obliki posređoval pok. Franc Kramar iz Strahomerja pri Igu.

Drugače je s tujim motivom boja med ženskami za hlače na našem ozemlju, zakaj o njem vsekakor velja, da je imel svoj določeni odmev v našem ljudskem pesništvu, zlasti pa v ljudskem slikarstvu. Še preden so začeli v 2. pol. 19. stol. upodabljati ta motiv na naših panjskih končnicah, je nastala pri nas ljudska pesem »Bolno dekle se ozdravi s hlačami«, ki jo v treh variantah najdemo v IV. zvezku Štrekljeve zbirke »Slovenske narodne pesmi«. ⁵⁸ Prva varianta (Kranjska) je bila prvič objavljena leta 1841 v III. knjigi zbirke Emila Korytka »Slovenske pėsni krajnskiga naróda«, vendar nam ni znan kraj njenega zapisa. Druga varianta je iz Škofje Loke, tretja pa bržčas iz Kamnika ali njegove okolice. Tem variantam moremo priključiti še četrto iz okolice Senovega pri Bre-

⁵⁷ Str. 605, št. 8394.

⁵⁸ Str. 508—510, št. 8234—8236.

stanici, ki sta mi jo poslala Davorin Ravljen in Milko Škoberne.⁵⁹
 »Kranjska« varianta te pesmi, objavljena prvič v Korytkovi zbirki, se v Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmih glasi takole:⁶⁰

Sim eno čudo vidil,
 To je bil velik špas;
 Toljk' dolg' ga bom pravil,
 De bo gotovo rés.
 Velíko žénskíh sim jez vidil
 v podóbi upodobljene,
 So bile stáre in mláde
 Néke tud' gosposke šé.

Narpred pri néki stári,
 K' je močno bolna blá,
 Zdravila so ji dáli,
 Pa vzéti jih ni 'tlá.
 Za hláče je prosíla,
 De b' se jih dotakníla:
 »Pa jez pred zdrava ne bóm,
 De hlače dobíla bóm!«

Za hlače je prosíla,
 Pa jih ni nobeden dál;
 Je žé prestara bíla,
 Se je je vsáki bál.
 Vunder je z zvjáčo storíla,
 De hláče je dobíla. —
 Kaj se mu enkrat zgodí,
 Kadar lokáj zaspí?

Glej, stara skóči góri,
 V lokajovo spavnico gré.
 In tamkaj hláče vkráde,
 Nobenimu nič ne pové.
 Močno se je smejála,
 K' je hlače pregledvála;
 Drugi deklíči za tó zvedó,
 Hitro mi glédat gredó.

Tud kuharca pritèče,
 Serdito se derží,
 Za hláče prijet hóče,
 Keršenca ne pustí.
 Začéle so se bojváti
 Ino za hlače cúkati,
 Storile so en velik punt
 Za tá častítliv gvant.

»Preljóbi vi deklíči,
 Kaj pa zdaj za vas bó,
 Če ne bote skor' jenjale?«
 »Pri nas bo ravn' takó:
 Bó prišla nadloga taka.
 Stokrat je sréčna tá,
 Kí ga že zdaj imá!«

Navedena varianta pesmi »Bolno dekle se ozdravi s hlačami« je nastala verjetno v drugi polovici 18., najkasneje pa v začetku 19. stoletja in z ostalimi tremi variantami povsem očitno kaže, da je nastanek te pesmi povzročila ena od običajnih tujih upodobitev boja med ženskami za hlače. Ali da se še določeneje izrazim: Zgodba o bolni ženski, ki želi, da bi jo hlače ozdravile in jih zato ukrade lokaju, potem pa se zanje vname boj ali »velik punt« med njo in deklíči, ta zgodba je dejansko v pesemski obliki nastala ob neki tuji podobi, ki prikazuje boj med ženskami za moške hlače. Zgodba o bolnem dekletu torej pojasnjuje, zakaj je prišlo do tega boja za hlače na upodobitvi. Tuje slikovnice ali letaki s to snovjo so verjetno krožili tudi po našem ozemlju in nato navdihnili neznanega ljudskega pesnika, da je nastanek boja med ženskami za hlače po svoje razložil v pesmi o bolnem dekletu. Móremo pa tudi računati z možnostjo, da se je neznan pesnik seznanil s podobami tega motiva kje drugod po svetu. Da je vsebina te pesmi nastala ob neki tuji podobi boja med žen-

⁵⁹ Milko Škoberne mi je poslal tudi melodijo te pesmi, ki je o njej na mojo prošnjo napisal krajše poročilo prof. dr. Radoslav Hrovatin. Melodijo pesmi in poročilo prof. dr. Hrovatina bom iz določenih razlogov objavil v dodatnem spisu k moji razpravi o boju za moške hlače.

⁶⁰ Str. 508/9, št. 8254.

skami za hlače, nam potrjujejo že tile verzi v prvi kitici »kranjske«
variante:

Veliko ženskih sim jez vidil
V podóbi upodobljene,

medtem ko varianta iz okolice Senovega pri Brestanici vsebuje podobne
verze:

Veliko bab sem vidu
namalanih na enem pildu ...

V tej zvezi so med drugim zelo poučni tile verzi v škofjeloški va-
rianti:

Dekleta so se vprla,
Ta staro na tla podrla;
Ta stara zdaj na tleh leži,
Pa še za hlače fest drži.

Navedeni verzi o ženski, ki so jo dekleta podrla na tla, nas še po-
sebej močno spomnijo tujih podob, na katerih je ena ženska običajno
vedno na tleh, grabi za hlače ali steguje roke za njimi. Takisto je važno,
da so v uvodni kitici omenjene gosposke ženske, ki jih je pesnik videl
na podobi.

V pesmi nastopajo tele figure, ki si jih je pesnik izmislil: lokaj ali
lukaj (= lakaj, strežaj, v škofjeloški varianti je Luka), ki je na njegov
pojav bržčas vplival mož brez hlač na neki tuji podobi, dalje keršenca
(krščénica = dekla, služkinja), kuharca idr. Vse te figure predočujejo
pravzaprav osebjé v gradu ali graščini ali vsaj v imovitejši meščanski
družini.

Če je po eni strani nesporno, da je neka tuja podoba boja med žen-
skami za moške hlače spodbudila pri nas neznanega ljudskega pesnika,
da je zložil pesem o bolnem dekletu, ki se ozdravi s hlačami, tako je po
drugi strani treba priznati, da tekstni deli tujih slikovnic ali letakov s to
snovjo ne vsebujejo nobene take zgodbe o bolnem dekletu, mimo tega pa
tudi med ljudskimi pesmimi raznih evropskih narodov ni bilo mogoče
doslej ugotoviti nobene pesmi s takšno ali podobno vsebino. Zategadelj
je treba pesem o bolnem dekletu oziroma o boju žensk za hlače obrav-
navati kot našo izvirno ljudsko stvaritev, nastalo kajpada ob neki tuji
podobi s to témo.

IV

Že kmalu v drugi polovici 19. stoletja so vplivi tujih podob z bojem
med ženskami za moške hlače prišli do izraza tudi v našem ljudskem
slikarstvu, in sicer na naših panjskih končnicah. Kakor vemo iz drugega
poglavja, prehaja v Evropi ta snov v 18. in 19. stoletju v ljudsko likovno
umetnost, zlasti na razne ljudske uporabne predmete, pa spričo tega
upodabljanje boja med ženskami za hlače na naših panjskih končnicah
nikakor ni brez zveze s splošnim razvojem zadevnega motiva in njego-
vega oblikovanja v tem obdobju. Poleg tega je treba posebej upoštevati

razvoj motivnega sveta na naših panjskih končnicah v 19. stoletju. Na naših panjskih končnicah res prevladuje na splošno religiozna snovnost, vendar če pregledujemo raznovrstno njihovo motiviko po posameznih obdobjih, moramo priznati, da so ljudski slikarji prav v 19. stoletju upodabljali razne profane snovi na naših končnicah v mnogo večjem obsegu kakor pa v 18. stoletju, v katerem so te snovi med religioznimi bolj ali manj redkost. V tem povečanju motivnega sveta s profanimi motivi je bila med drugim na naših panjskih končnicah sčasoma zajeta tudi taka profana satirična snov, kakor je boj med ženskami za moške hlače. To se je zgodilo v drugi polovici 19. stoletja, zakaj kar enajst datiranih končnic s tem motivom je iz tega časa, razen tega pa za ta čas govore tudi upodobljene noše in druge nadrobnosti na vseh končnicah z bojem za hlače. V tem času je bilo poslikovanje panjskih končnic z raznimi témami, zlasti s profanimi, razmeroma še dovolj živo, res pa je tudi, da se je tedaj ta naša edinstvena umetnost že nagibala proti svojemu koncu. V tej poslednji fazi svojega razvoja, trajajoči štiri do pet desetletij v drugi polovici 19. stoletja, je zares še ravno, o pravem času našel svoje mesto na panjskih končnicah med drugim nordijski satirični motiv boja med ženskami za moške hlače, ki drugod po svetu že dolgo ni užival več takšne popularnosti, slave in zanimanja, kakor nekaj.

Za primerjalno obravnavo prihajajo v poštev predvsem panjske končnice št. 1 do 16, to se pravi končnice prvega in drugega tipa A v prvi skupini. Na končnicah, ki sodijo med navedena tipa, se borijo za moške hlače dve, tri ali štiri ženske z različnimi gospodinjskimi predmeti ali pa se zanje pulijo dve ali štiri ženske v navzočnosti moža brez hlač. Ta motiv kajpada ni samostojno nastal na našem ozemlju, pač pa je bil na naše panjske končnice prenesen z določenih tujih upodobitev. Ob svojem prenosu na naše panjske končnice je motiv boja med ženskami za hlače ostal v ikonografskem pogledu bistveno nespremenjen, hkrati pa je doživel vse tiste oblikovne spremembe, ki povsem naravno nastanejo tedaj, kadar se določena snov iz umetnosti svobodnejšega upodabljanja prenaša v ljudsko umetnost, med drugim zlasti na raznovrstne uporabne predmete. Kakšne so te oblikovne spremembe, se moremo prepričati, če primerjamo razne bakroreze iz 16. in 17. stoletja z našimi panjskimi končnicami prvega in drugega A tipa, razen tega pa z upodobitvami tega motiva na takih uporabnih predmetih, kakor so norveška skrinjica, žlica, pipa ali model za pecivo (prim. sl. prilogo VIII). Poleg oblikovnih sprememb je zmanjšanje števila bojujočih se žensk na naših panjskih končnicah ena od nadaljnjih posledic prenašanja tega motiva na ljudski uporabni predmet. Število žensk, ki se bojujejo na panjskih končnicah za hlače, je različno. Običajno je omejeno samo na dve ali tri, največ na štiri ženske. Dalje je mogoče ugotoviti, da se na naših končnicah borijo za hlače dve ali tri same ženske ali pa dve ali štiri ženske v navzočnosti moža. Nadaljnje spremembe, nastale ob prenosu tujega motiva v našo ljudsko likovno umetnost, vidimo tudi v tem, da so ženske na naših panjskih končnicah oblečene v kmečko delovno nošo iz druge polovice

19. stoletja. To večidel niso gosposke ženske, fevdalke ali meščanke, temveč preproste ženske z našega podeželja. Glede predmetov v rokah bojujočih se žensk tudi ne smemo prezreti, da so ključi (pravzaprav en ključ ali dva) eno izmed redkih očitnih znamenj, ki priča o vplivih tujih predlog na upodobitve na naših panjskih končnicah. Vse ostalo bojno orožje, kakor kuhalnica, metlica idr., sodi med značilne predmete naših kmečkih gospodinj. — Naposled velja še o možu brez hlače ugotoviti, da je na naših končnicah bolj v ospredju kakor na tujih podobah, kar je razumljivo pri ljudsko-umetniškem upodabljanju tega motiva. Nadalje se mož na končnicah drugače vede: joka, je bolj žalosten kakor pa ogorčen, in je tudi v tem razlika med našimi in tujimi upodobitvami.

Kako pa je bilo s tujimi slikovnicami in letaki z upodobitvami tega motiva in njihovim razširjenjem na našem ozemlju, o tem doslej ne razpolagamo z nobenimi stvarnimi podatki. Zato bi glede tega vprašanja veljale naše domneve, izražene v obravnavi ljudske pesmi o bolnem dekletu. Morda bi bilo umestno, če bi upoštevali še razne humoristične liste iz 19. stoletja, predvsem sosedne nemške, v katerih je bilo verjetno objavljenega kaj slikovnega gradiva s to snovjo. Koliko pa naj bi na upodabljanje tega motiva na naših panjskih končnicah vplivala naša ljudska pesem o bolnem dekletu, ki se ozdravi s hlačami, je zelo težko reči. Razni utemeljeni razlogi bi dopuščali mnenje, da so tako na nastanek pesmi o bolnem dekletu, kakor tudi na upodabljanje tega motiva na panjskih končnicah vplivale tuje slikovne predloge.

Motiv boja med ženskami za moške hlače se je na naših panjskih končnicah tudi povsem samostojno razvijal. V tem razvoju so prišle do izraza nove ikonografske posebnosti, ki jih ne najdemo na tujih slikovnicah in letakih. Z njimi se moremo seznaniti na končnicah drugega B in tretjega tipa v prvi skupini. Pri tem gre najprej za končnico št. 17 (drugi B tip), na kateri ženska zmagovito odnaša osvojene moške hlače, moški pa leti za njo, nadalje za dve končnici tretjega tipa (št. 18 in 19), na katerih se dekleta v vodi pulijo za hlače, ki jih fant-ribič drži na palici.

Kot posebna ikonografska skupina se od končnic prve skupine s tremi tipi ločita dve panjski končnici št. 20 in 21: na eni kuhajo ženske v kotlu irhaste hlače in pokušajo irhovo juho, na drugi pa dve ženski kadita tobak iz irhastih hlač. To sta v ikonografskem pogledu povsem drugačna motiva, ki ju doslej ni bilo zaslediti drugod po svetu. Na teh dveh končnicah, ki na njih o boju samem ni več nobenega sledu, se je ljudski slikar pošalil z ženskami in njihovim norenjem za moškimi na drugačen način, v vsebinsko in pomensko povsem drugačnih motivih, ki s prejšnjimi, to je z bojem za hlače, nimajo nič več skupnega. V teh dveh motivih imamo opraviti z ženskami, ki na poseben, malce nenavaden način izkazujejo svojo ljubezen do hlač, se pravi do moških. Obe navedeni panjski končnici v drugi skupini obenem s končnicami drugega B in tretjega tipa v prvi skupini dokazujeta, da je téma boja med ženskami za hlače v tolikšni meri zaposlovala naše ljudske slikarje, da jih je

spodbudila k upodabljanju novih motivov o ženskah in njihovi ljubezni do hlač.

Iz vsega tega bi mogli zaključno povzeti, da se motiv boja med ženskami za hlače ni v 19. stoletju nikjer v Evropi v tolikšnem obsegu upodabljal in se v taki meri samostojno dalje razvijal, kakor prav na naših panjskih končnicah kot posebnem delu uporabnega predmeta v našem čebelarstvu.

V

Pri nas seveda ne bi imelo mnogo smisla, da bi v zvezi s slikanjem boja za hlače na panjskih končnicah poskušali odkrivati stike neporočenega ženskega sveta v naših preteklih družbenih razmerah, ki naj bi bile posredno vplivale na upodabljanje tega motiva. Vsekakor bi bilo neumestno in nesmiselno, če bi iskali take razmere pri nas na kmetih. Ta motiv se je kot mikaven dovtip ali zabavljica na račun žensk in njihovega hrepenenja po možu udomačil na naših panjskih končnicah, kar moramo šteti predvsem v zaslugo anonimnim ljudskim ali drugim slikarjem, ki so bili toliko razgledani v obrobnem likovnem svetu, da so se med drugim seznanili tudi s tem motivom na tujih slikovnicah in letakih. Pri tem je zanimivo samo še vprašanje, kakšen je bil odmev panjskih končnic z motivom boja med ženskami za hlače med našim ljudstvom, zlasti med kmečkim. Kako so naši kmetje sprejeli ta motiv in ga tolmačili? Menim, da so taka in podobna vprašanja zelo važna, saj se tičejo zelo tehtne strani naših panjskih končnic, to je vprašanja njih vsestranske ljudskosti.

Ko se je ta motiv pojavil na naših panjskih končnicah, ga je marsikdo, ki je bil že prej seznanjen z njim v ljudskem ustnem izročilu ali v ljudski pesmi o bolnem dekletu, bolj ali manj pravilno razumel. Eno takšnih ljudskih izročil iz Podolševe pri Solčavi pravi, da se je nekoč devet žensk teplo za en rob moških hlač, ker je bilo baje premalo moških. Večidel pa je bil ta motiv na končnicah deležen smeha in posebnih šaljivih opazk brez pravega razumevanja. Še danes je moč ujeti na našem podeželju razne govorce, ki kažejo na nerazumevanje tega motiva. Ko sem hodil pred leti po Savinjski dolini, so mi mnogi starejši kmetje potrdili, da se dobro spominjajo panjskih končnic, na katerih se ženske bojujejo za moške hlače. Hkrati so mi pojasnjevali, da so take slike na končnicah bile ženskam bolj v sramoto, ker se za hlače tepejo namesto za človeka, za moža. Ti kmetje torej niso pojmovali boja žensk za hlače kot njih lova za možem. Celo v okolici Ljubljane so kmetje tolmačili ta motiv v obliki prerokovanja, češ da bo tak čas prišel, da se bodo babe za hlače teple, ne pa za »desce«.⁶¹ Take

⁶¹ Po podatkih Marije Makarovič, kustosa EM. — V tej zvezi naj omenim, da so marsikje na našem podeželju razširjena tudi takšna prerokovanja: Prišel bo čas, ko bo sedem bab letelo za enim dedcem; ko bodo pa babe do njega prišle, bodo videle, da ni dedec, ampak štor. Za ta podatek iskrena hvala dr. M. Matičetovu.

besede, taka ali podobna tolmačenja so zelo poučna, saj nam zgovorno pričajo, kako je kmečko ljudstvo v večini primerov razumelo motiv boja med ženskami za hlače. Še neprimerno bolj pa sta bili našemu kmetu tuji in nerazumljivi panjski končnici z ženskami kot posebnimi ljubiteljicami moških hlač ob kotlu in kaji. Zaradi tega se nikakor ne bi mogel strinjati s Stankom Vurnikom, ki pravi v svoji razpravi o panjskih končnicah, da slovenski kmet smeši s tem motivom lov žensk za hlačami.⁶² Prav tako ne moremo ta motiv po Vurnikovem zgledu uvrstiti med »snovnosti iz kmečkega življenja«,⁶³ ker bi sicer priznali, da ima motiv boja za hlače svoj izvor pri nas na kmetih oziroma da se tiče določene plasti našega kmečkega življenja.

Motiv boja med ženskami za moške hlače je bil z določene obrobne umetnostne kulture kot dokument o preteklih stiskah neporočenega ženskega sveta prevzet z določenimi spremembami v našo ljudsko umetnost, na naše panjske končnice, in s tem našemu kmečkemu ljudstvu zgolj na ogled in v zabavo. Nič več in nič manj ne bi mogli k temu dejstvu dodati, najmanj pa seveda, da bi bil boj med ženskami za hlače neka značilna snov iz našega kmečkega življenja ali kmečkega dela naše ljudske kulture, pa čeprav so ga ljudski slikarji na svojih upodobitvah na končnicah naprtili kmečkemu ženskemu svetu.

Résumé

LA DISPUTE POUR LA CULOTTE

Le sujet du présent travail est surtout le motif des femmes qui se disputent la culotte. Après un précis chronologique du matériel iconographique des 15e, 16e, 17e, 18e et 19e siècles, traitant le motif dans les différents pays de l'Europe, et ayant caractérisé son importance, l'auteur constate: 1° que la chanson populaire slovène «Une jeune fille malade guérit à l'aide d'une culotte» a pris naissance, d'une manière indépendante, d'après une image étrangère représentant des femmes se disputant une culotte, et 2° que les images représentant ce motif dans les devants de ruche slovènes de la seconde moitié du 19e siècle ont été influencées par des images étrangères représentant le même sujet.

Parmi les devants de ruche slovènes, où la dispute pour la culotte est représentée, il faut distinguer plusieurs types. Il s'en ensuit que le motif de la dispute pour la culotte entre femmes n'a pas été simplement transplanté d'images étrangères dans l'art populaire slovène, mais s'est développé, en grande partie, indépendamment d'elles, ce que prouvent surtout les devants représentant la femme avec la culotte-trophée et le garçon pêcheur, et d'une manière tout à fait exceptionnelle, les devants aux femmes étrangement avides de la culotte.

Dans la deuxième moitié du 19e siècle, nulle part en Europe, le motif de la dispute pour la culotte entre femmes ne s'est manifesté d'une telle ampleur et ne s'est développée indépendamment dans une telle mesure qu'on ne le rencontre dans les devants de ruche slovènes.

⁶² Etnolog III/1929, str. 170.

⁶³ Etnolog III/1929, str. 169 (naslov poglavja b).